

CSATÁRI DÁNIEL

A román fasizmus sajátosságairól

Románia legújabbkori történelmének eseményei gyakran felhívták a figyelmet az ország politikai életében komoly szerepet játszott fasiszta mozgalmak kérdéseire. A magyar közvéleménynek az a része például, amely a két világháború közötti évtizedekben tett szert külpolitikai ismeretekre, az 1930-as évektől kezdve sokat hallott a szélső-jobboldali romániai politikai mozgalmakról és szellemi áramlatokról. A Vasgárdának a vallási extázist súroló szertartásai, a „kapitány”: Zelea-Codreanu misztikus ködbe burkolózó személye, a Vasgárda és a király ellentéteinek sok izgalmas mozzanata, a légionáriusok állama, Ion Antonescuval kötött szövetségük, majd véres összecsapásaik, amelyeket a korabeli magyar lapok és folyóiratok meglehetősen nagy terjedelemben tárgyaltak, gyakran lekötötték a közvéleménynek az érdeklődését.

Az említett események valóságos társadalmi rugóinak feltárásával, a romániai fasizmus osztálytartalmának, szerepkörének, történelmi kialakulásának, eredetének és szellemi képletének megvilágításával azonban történetírásunk mindmáig adós maradt. A napjainkban is időszerű feladat még oly elnagyolt megoldásának indoklása, úgy gondolom, kitűnik mindabból, amit fentebb elmondtam.

I. A román fasizmus eredete és szellemi képlete

A nemzetközi forradalmi munkásmozgalom általános feladatait és a fasizmus elleni harc módszereit összegezve, a Komintern 1935 augusztusában tartott VII. Kongresszusa és G. M. Dimitrov beszámolója arra is felhívták a figyelmet, hogy a „fasizmus fejlődése és maga a fasiszta diktatúra a különböző országokban *különböző alakot ölt*, aszerint, hogy milyenek az illető ország történelmi, társadalmi és gazdasági viszonyai, nemzeti sajátosságai és nemzetközi helyzete”.

Így volt ez Romániában is, ahol maguk a fasiszta ideológusok tiltakoztak a német fasizmus szolgálai utánzásának vádjá ellen. A. C. Cuza például, a román fasizmus szellemi atyja, az európai antiszemitizmus egyik legrégebbi képviselője, joggal állapíthatta meg: „Mi Hitler Adolf előfutárai vagyunk, mert 1889-ben kezdtük tevékenységünket, amikor ő született.” Maga a mozgalom, a Vasgárda sem volt a német vagy olasz fasizmus pusztá utánzata, mivel az utóbbiak formális elemeit a román állapotokra alkalmazta, és úgy tűnt, hogy agitációjában az ország valóságos helyzetéből indult ki.

Melyek voltak a romániai fejlődésnek azok a vonásai, amelyek a román fasizmus szélső-reakciós törekvéseinek legalábbis egy időre az elfogadhatóság látszatát kölcsönözték, és e szellemi áramlat s politikai mozgalom jelentkezését, a hazai adottságokból táplálkozó fegyverzetének kialakítását kiváltották, illetve elősegítették?

Tudvalévő, hogy az 1848-as havaselvei forradalom, önnön vérébe hullva, nem tudta megoldani a polgári átalakítás művét. Az utána következő nagy lépések, amelyek Románia nemzeti elképzeléseit kezdték valóra váltani — a fejedelemségek egyesülése 1859-ben és a török függőség elhárítása az 1877-es függetlenségi háború eredményeképp — kialakították a kor vitális nemzeti ideológiáját, de az ország társadalmi struktúráját nem vitték lényegesen előbbre.

1864-ben elfogadták ugyan a parasztság földhözjuttatásáról szóló törvényjavaslatokat, de ennek végrehajtása során a szántóterületnek mindössze 15%-át juttatták a parasztság tulajdonába (az erdőket eleve érintetlenül hagyták), és így a sajátos bérleti rendszert meghonosító nagybirtok szinte teljes egészében érintetlen maradt. A kedvező körülmények közepette az ipari fejlődés is emelkedő irányzatot mutatott, anélkül azonban, hogy a francia burzsoáziát majmoló, jórészt nem román etnikumú polgári osztály

tanújelét adta volna radikalizmusának, antifeudális elszántságának. Sőt, ahelyett, hogy vállalta volna a hűbéri maradványok elleni harcot, belpolitikailag szövetségzett annak képviselőivel, külpolitikailag pedig nemzetinek álcázott háborús kalandokkal igyekezett levezetni s hamis irányba terelni a nagybirtokosok és a tőkésék hatalmát biztosító alkotmányosságból kiábránduló népi tömegek elégedetlenségét.

Ezek az állapotok csakhamar kiváltották az új helyzet szülte szellemi áramlatok erős kritikáját. Az 1863-ban Iasi-ban megalakult irodalmi kör, a *Junimea* (Fiatalok) például úgy indult, mint a liberális-romantikus iskola ellenfele, s ezért kritikájának tüzét kezdetben a vezetőkörök felszínes francia utánzása ellen összpontosította. Később kiderült ugyan, hogy a Junimea valójában a konzervatív párt álláspontjára helyezkedett, s a Hohenzollern királyi törekvéseket támogatta, a román állapotok egészségtelen jelenségeire irányuló kezdeti kritikája mégis mély nyomokat hagyott az őt követő szellemi áramlatok tudatában. Hiszen a nemzeti miszticizmus irányzatának, az ún. *Sămănătorul*-nak (Magvető) kialakítója, N. Iorga is a hazai viszonyok elszánt purifikátoraként, a társadalmi bűnök ostromozójaként jelentkezett, és a román szellemi élet tespedésének megszüntetése érdekében a lelki újjáébredést, a parasztság népi s vallási múltjának feltárását, az egységes nemzeti kultúra megteremtésének feladatait ajánlja. Nem is beszélve a *poporanizmus*ról (népiesség), amely szintén a fennálló állapotok elleni tiltakozás jegyében születik, hogy azután a falu-mítosz útvesztőiben tévedjen el.

Mindezen szellemi irányzatok mellett, amelyeknek közös vonásuk, hogy a fennálló társadalmi feszültségek által indokolt kezdeti kritikai hangjuk a vezető körök érdekeinek apologetikájává szelidül, a társadalmi kritika is a felszínre tört. A parasztság szinte minden évtizedben megismétlődő mozgalmi, nem utolsósorban az 1907. évi országos parasztfelkelés, szeizmográfszerűen jelezték a parasztság és a földesúr között változatlan erővel fennálló, kibékíthetetlen ellentmondást. A polgári demokratikus forradalom társadalmi feladataitól terhes korban születik s válik történelmi erővé a romániai munkásmozgalom, amely majd a fennálló állapotok leghatározottabb s legkövetkezesebb bírálójának bizonyul, de azáltal, hogy Dobrogeanu-Gherea új-jobbágyúság elméletét tette magáévá, mely szerint a parasztság reakciós tömeg, és a munkásosztálynak nem érdemes vele foglalkozni, lemondott egy ideig a parasztság forradalmi energiáinak felhasználásáról, és szellemi téren a már említett paraszti miszticizmus irányzatainak adta át a küzdőteret.

Ez volt nagyjából a helyzet az első világháborút lezáró békeszerződések pillanatában. Azokat az előnyöket, amelyek a háborúból kikerülő Románia pozícióját jellemezték, az ország uralkodó körei nem használták, s nem is használták ki a több mint félszázad óta lappangó társadalmi ellentétek megoldására. Az 1919–1921 között végrehajtott, korlátozott jellegű földreform csak a Nagy Októberi Szocialista Forradalom hatására meg-megmozduló parasztság ideiglenes megnyugtatóására volt jó, de az ország társadalmi berendezésén s a parasztság helyzetén nemigen változtatott. Hiszen, annak ellenére, hogy a földreformrendelet értelmében 2 308 922 paraszt volt igényjogosult, csak 1 478 663 kapott földet, s a három hektáron aluli, nem életképes parasztgazdaságok a földterület több mint 52 %-át tették ki. Az 1–3 hektáros gazdaságok 48,5 %-a egyáltalán nem rendelkezett igae erővel. Gazdasági helyzetének megfelelően a román parasztság szörnyű szociális és kulturális körülmények között élt továbbra is. 48,7 %-a analfabéta volt, a népbetegségek következtében 1930-ban 341 000-en haltak meg. Ugyanez a munkásosztályról is elmondható. A társadalmi követelésekkel fellépő Kommunista Romániai Pártja, amely 1921-ben a Nagy Októberi Szocialista Forradalom hatására kibontakozó forradalmi mozgalmak tüzeiben alakult, ért el bizonyos részeredményeket (8 órás munkanap stb.), de a munkásosztály kizsákmányolását megszüntetni s az ország társadalmi rendjét átalakítani nem tudta. S bár eszmeileg, a leninizmus elsajátításával, a párt nagy lépéseket tett előre a hazai viszonyokkal számotvető forradalmi politika kialakítása terén, a parasztkérdésben még a párt 1928 októberi kongresszusán is kísértettek a Dobrogeanu-Gherea-féle eszmei örökség nyomai. A román társadalom ellentéteinek sorában az újabb feszültségeket kiváltó nemzetiségi kérdés is jelentkezett.

Hogy a továbbra is súlyos társadalmi ellentétektől barázdált Románia politikai élete a harmincas évekig mégis nyugodtnak mondható, az azzal lehet magyarázni, hogy az ország elérte nemzeti követeléseinek maximumát, s a társadalmi ellentéteket a nemzeti eszme ideig-óráig el tudta altatni, s képes volt azokat letompítani.

Itt van a magyarázata annak, hogy az 1922-től 1928-ig hatalmon levő liberális párt miért élvez viszonylagos politikai stabilitást, és annak is, hogy az 1918 utáni európai antiracionális, misztikus történetfilozófiai irányzatoknak miért nincs egyenlőre hallható visszhangjuk Romániában. A. C. Cuza, a iasi-i egyetem tanára ugyan már fellépett fajtisztaságot s faji homogenitást követelő prefasiszta nézeteivel, de szélsőséges mozgalmának, a Keresztény Nemzetvédelmi Ligának (Liga Apărării Naționale Creștine) az erejéből

mindössze az 1922—23-as években lezajló, a numerus clausus kieroőszakolásának az igényével fellépő s eredménytelenül végződő egyetemi sztrájkra futotta.

A hatalmon levő liberálisok legveszélyesebb s egyetlen számbajöhető ellenfelének egyelőre a Nemzeti Paraszti Párt ígérkezett, mivel az illegalitásba szorított s az állandó rendőri letartóztatásoktól minduntalan tizedelt RKP, sok sikere ellenére sem rendelkezett még kellő erővel s befolyással. Ezzel szemben a nagybirtok megszüntetését, a kisparaszti gazdaságok megszilárdítását, a parasztállam megteremtését, a demokratikus politikai szabadságjogok biztosítását hangoztató parasztpárt — amely a Maniu vezetése alatt álló erdélyi Román Nemzeti Pártból és a gazdag-paraszttságot tömörítő Michalache-féle Paraszti Pártból alakult — a parasztság nagy tömegeinél, az értelmiség s a városi kispolgárság jelentékeny részénél, s még a munkásosztály soraiban is nagy népszerűségnek örvendett. Olyannyira, hogy amikor 1928-ban a csakhamar beköszöntő gazdasági válság jeleként a hatalmon levő liberális párt pozíciói megrendülnek, a parasztpárt az országgyűlési választásokon a szavazatok több mint 70 %-át megszerzi. Nyitva állt az út előtte ahhoz, hogy jelszavait valóra váltsa.

A kormányra kerülő parasztpárt azonban a rendelkezésre álló néhány évet nem tömegbázisának elmélyítésére, hanem a vele kapcsolatosan kialakult demokratikus illúziók rombadöntésére használta fel. Ebben persze a gazdasági világválság hatása is közrejátszott. Hiszen az a több mint 5000 parasztagazdaság, amelyet a parasztpárti kormány uralma alatt árvereztek el, annak a csődbejutó 300 ipari üzemnek és vállalatnak több mint negyedmillió munkása és alkalmazottja, akiket ugyancsak ekkor tettek az utcára, a béresökkenésnek kitett munkában maradó, továbbá a válság terhei alatt nyögő 130 000 kisipari vállalat és 248 000 tisztviselő saját sorsuk mérlegén győződhettek meg a Maniu-féle párt demokratikus jelszavainak könnyű fajsúlyáról. És ha mindezekhez hozzávesszük a parasztpárti kormánynak azokat a lépéseit, amelyek a nemzeti érületet sértették meg (az 1929. évi bányatörvény, amely a külföldi tőke teljes egyenlőségét ismerte el, a külföldi kölcsönöket, amelyek fejében a francia, angol, amerikai stb. hitelezők szabad kezet kaptak a Nemzeti Bank, a telefonszolgálat s jónéhány iparág ellenőrzésében) s a velük kapcsolatos megvesztegetési botrányokat (Skoda-ügy stb.), előttünk állnak azok a tényezők, amelyek a nemzeti párt népszerűségének ily hirtelen tévesztését megvilágítják.

Mindez a néptömegek felszínre kerülő kapitalistaellenes hangulatában, új tájékozódásában és jelentékeny balratolódásában is kifejezésre jutott. A RKP, amely érzékenyen reagált a néptömegek gondjaira, s a válság éveit lezajló munkás-sztrájkharcokban, paraszt- s nemzetiségi mozgalmakban kezdett összeforrni az ország népi tömegeivel, nagy befolyásra tett szert. Azzal pedig, hogy 1931 decemberében megtartott V. kongresszusán, reálisan felmérve az ország társadalmi helyzetét, arra a megállapításra jutott, hogy Románia a polgári demokratikus forradalom befejezése előtt áll, soha nem látott eszmei alapot teremtett a legszélesebb népi tömegek, középrétegek és a munkásosztály harci egységének megteremtése számára.

A néptömegek hangulatában beálló változás, a politikai átrétegződés s „balra át” veszélye érthető aggodalommal töltötte el az ország vezető köreit.

A nehézfém-kohászati s hadiiparban érdekelt s állandó fejlődésben levő, a koncentráció s centralizáció útján haladó nagytőkét, amely az ipari termelést ellenőrző bukaresti Banca Romínească-val és Banca de Credit Romín-nal volt összefonódva, és a legnagyobb részvényes: II. Károly király pártfogását élvezte, még a korlátozott demokratikus szabadságjogok is zavarni kezdték. Ezért, korábbi politikai felfogásával ellentétben, amely még a burzsoá-demokratikus parlamenti rendszer keretein belül s ennek játékszabályai révén kívánta hatalmát fenntartani, egyre inkább a diktatórikus törekvések sugalmazója és híve lett. A burzsoá osztályuralom eme formájának bevezetéséhez azonban még nem volt érett a talaj, s különben sem volt tisztázott: meg lehet-e nyerni a tömegek egy részét egy ilyen átállás politikai támogatására.

Nyitva állt tehát az út azok előtt a politikai mozgalmak előtt, amelyek igyekeztek megelőzni a forradalmi erők növekedését, segédkeztek abban, hogy a válság terheit az uralkodó osztályok a dolgozók vállára hárítsák, és a megbántott nemzet védelmezőjének álarcában fellépve, képesnek mutatkoznak a polgári pártokban csalódott tömegeket a saját, s ezen keresztül a román finánc-tőke szekere elé fogni.

Ilyen körülmények közt jut 1930-tól egyre nagyobb szerephez Románia politikai életében a Vasárda. Tudnunk kell, hogy a szervezet elődje már 1927-től működött, amikor is C. Zelea-Codreanu, ez a fanatikus nacionalista diákvezér közölte Cuzával, hogy kilép a Keresztény Nemzetvédelmi Ligából, és megalakította Legiunea Arhanghelului Mihai (Mihály Arkangyal Légiója) nevű szervezetét. A szervezet alapító tagjai Codreanu mellett azok a diákok, akik az 1922—23-as sikertelenül végződött diáksztrájk

után le akarták lőni a liberális minisztereket, akiket a román érdekek elárulásában bűnösöknek tartottak, és ezért — árulás folytán — börtönbe kerülve, együtt raboskodtak.

Ezek a diákok és a hozzájuk csatlakozott katonatisztek önkéntes munkatáborokat szerveztek, mozgalmuknak azzal, hogy Mihály arkangyal védelme alá helyezték magukat, vallásos jelleget adtak, és a szervezetet — ahogy Zelea Codreanu később megjelent: Pentru legionari (A légionáriusok számára) c. könyvében ki is fejtette — teljesen katonai alapokra fektették. A légió előiskolái a 3-13 személyből álló fészkek (cuib) voltak, és ezek egy-egy főnök parancsnoksága alatt állottak. Aki hozzájuk csatlakozott, annak egy fészket kellett szerveznie, és a megnevelt fészkeztaggokkal együtt köteles volt valamilyen hőstettet vagy gyakorlati munkát végrehajtani. Ha a fészkeztagek alkalmasnak bizonyultak arra, hogy belépjenek a légióba, akkor lasiban, Codreanu jelenlétében szövetséget kötöttek. A szertartás istentisztséggel kezdődött, majd ünnepélyes fogadalomtétel következett, végül a felavatott kapott egy kis zacskót, melybe olyan földet tettek, amely azokról a helyekről volt összegyűjtve, ahol a románság nagyjai elpusztultak. (Mihály vajda sírjáról, Horia kivégzésének helyéről stb.). Ez a forma — írta Codreanu — fejezte ki a mozgalom jellegét, „a földdel, éggel s halottainkkal való kapcsolatainkat”.

A mozgalom belső szervezeti megalapozása után, 1930-ban Codreanu megalakítja szélesebb, az összes nacionalista szervezetek tömörülésére szolgáló kommunistaellenes szövetségét, a Vasgárdát, amelynek továbbra is a légió képezi a gerincét.

Igy tehát a mozgalom szervezeti keretei, formái s részben ideológiai tételei már 1932 előtt kialakultak, de a már elemzett politikai erőviszonyok következtében az 1931-es parlamenti választásokon még a szavazatok 1,2%-át (30 000 szavazatot) szerzi csak meg, és fénykora csupán 1933-tól, Hitler hatalomrajutásának évétől veszi kezdetét.

A mozgalom társadalmi bázisa ekkor érezhetően kezd kibővülni, hozzájuk kezd csatlakozni a parasztpártból kiábrándult gazdag paraszti s parasz származású értelmiségi tömegek egy része, az antiszemita követelésekben munkalehetőséget felfedezni vélő munkanélküli tisztviselők, a csődbejutott kisiparosok, kiskereskedők, a diákság s az orthodox alsópapság legnagyobb része, és még a vállalatok nacionalizálása s a nemzeti munkavédelmi törvény jelszavaitól elbódított munkások egy töredéke is, a lumpenproletariátusról nem is beszélve.

A vasgárda gyors térhódításának eszmei okai is voltak. Bár a mozgalom ideológusai: N. Roşu, Nae Ionescu tagadták azt, mintha a nacionalistáknak szükségük lenne ideológiára (előbbi például arról írt, hogy az eszmék veszélyesek, mert az ész anarchiáját vonják maguk után), mégis volt olyan egységesnek mondható koncepciójuk, amelyek kitapinthatók a sajátos vonásai, és amely kifejezte a mozgalom legerősebb tömegbázisának, a kispolgárságnak az antikapitalizmusát.

Abban a törekvésében, hogy demagógiáját hozzáidomítsa az ország nemzeti sajátosságaihoz, a Vasgárda kiforgatta Románia történelmét, és eddigi fejlődésének, illetve perspektíváinak hamis értelmet adott. Kapcsolódva egyrészt a Junimea demokráciaellenességéhez és a sümánátoristák, poporanisták falu-mítoszához, másrészt emezeknek a 20-as évek végéfelé jelentkező új-kiadású parasztkultuszához, a táránizmushoz (fő képviselője C. Rădulescu-Motru volt, aki bírálta a korábbi politikai mozgalmakat, mivel idegen szellemi befolyásokkal árasztották el a román népet, elsovadásra ítélték a parasztságot, az összes társadalmi erők forrásának lelkében gyökerező sajátos lelki eszményeket, és ezért új román nacionalista szellemiséget követelt) — a vasgárdisták az egész eddigi román fejlődést elhibáztottnak tekintették. Azt tartották, hogy 1848-ig a román életben az idegen: szláv, görög stb. hatás és formák uralkodtak, 1848 után pedig a román állam az idegen eredetű liberális burzsoázia kezére került, és ezáltal a románok múltja nem más, mint az idegenektől elszenvedett elnyomás s megkötöttség. Pedig mindvégig létezett a román nemzeti öntudat alkotó s inspiráló tűzhelye: a falu, amely a kulturális, politikai és gazdasági élet megújításának a forrása.

Ebből következett a vasgárdista koncepció másik sarkalatos tétele, nevezetesen az, hogy a mai román közélet állapotai sem jobbak a korábbiakénál, és ezért a románnak végtére is a maga erejéből kell kiharcolnia fölényét az idegenekkel szemben. Az új román állam szakítani fog az idegenből behurcolt liberalizmussal, parlamentarizmussal, demokráciával, és olyan kollektív, nemzeti, hierarchián felépülő totális állam lesz, amely a falu morálját érvényesíti szervezeteiben. Szabadságjogot, de fegyvelemmel, jogot, de a kötelességteljesítés arányában, kultúrát, de a népi-etnikai valóság keretein belül, gazdasági életet, de a nemzeti értékeken keresztül és ezek érdekében.

Ezt az álláspontot lényegében a román gazdag parasztság érdekei sugallták, és ezért nem vette észre, hogy egységes faluról épp úgy nem lehet beszélni, mint ahogy a fejlődésében elmaradt parasztságot sem lehet misztifikálni. A román fasizmus tehát a román társadalmat az elmaradottság, kulturálatlanság, a parasztság előítéleteinek és babonáinak

a színvonalára akarta degradálni. Ennek a törekvésének a szimbóluma a maglavit-i csoda volt. 1935 nyarán egy újságíró a holt szezon felélenkítése érdekében cikksorozatba kezdett egy maglavit-i román pásztorról, akinek látomásai voltak, s akinek megjelent Isten. Tudósok igyekeztek meggyőzni a közvéleményt, hogy egy előrehaladott állapotban lévő vérbajos képzelődéseivel állnak szemben, de minden ésszerű érv falrahányt borsónak bizonyult. A román falvakat a vallásos extázis kerítette hatalmába, a parasztok tíz- és tízezrei keltek útra, hogy láthassák a „szent hely”-et. A Vaszgárda igyekezett kamatoztatni a primitívség eme szimbólumát.

Ezzel elérkeztünk a Vaszgárda legfőbb eszmei alapjához, az orthodoxiához. Kevés olyan szélsőjobboldali mozgalom volt az akkori Európában, amelyiknek annyira vallásos jellege lett volna, mint a román Vaszgárdának. E jelenség részben abban leli magyarázatát, hogy a románság összefogó elve évszázadokon keresztül a nagy nyelvi és kulturális missziót betöltő, a nemzetiségtől független orthodoxia volt (vagy ahogy a mozgalom egyik ideológusa, Emil Cioran írta: a román nép múltja során egyetlen szellemi lélegzést ismert, az orthodoxiát), másrészt viszont — és ez a fontosabb — a mozgalom orthodox-vallásos jellegének kidomborításával jobban lehetett hatni a fatalizmust elfogadó vallásos román kispolgári tömegekre.

Abbeli törekvésében, hogy a tudományos megismerést s társadalmi következményeinek levonását megakadályozza, a Vaszgárda a román filozófia összes, a 20-as évek végétől lábrakapó misztikus, egzisztencialista irányzataitól kölcsönöz szellemi érveket, C. Rădulescu Motru-tól, Eugenia Speranția-ig s Nae Ionescu-ig. A legtöbbit azonban „a román kultúra szellemének új tájékozódását” megnyitó Lucian Blaga-tól és Nichifor Crăniuc-tól tanult.

Lucian Blaga-tól, ettől az egyébként nagy formaerőjű költőtől, aki — így írtak róla — a parasztság lelki világát fejezte ki, a logikai megismerés csődjéről, a misztérium, az irracionális átélésről szóló tételeket vették át, Nichifor Crăniuc-tól pedig — aki a Vaszgárdát támogató első napilapot, a Gîndirea-t (Gondolat) szerkesztette, a spiritualizmust kölcsönözték. Ennek az „új” filozófiai áramlatnak az volt a lényege, hogy az idegenekkel szemben biztosítani kell a „törzsköösség” szellemének érvényesülését, ami nem más, mint a nemzedékekről nemzedékekre szálló, az ország földjében gyökerező s az előző nemzedékek sírjából táplálkozó lelki örökség. Az idegenek, jövővények ellen irányuló spiritualizmus — mint látható — nem más, mint a Junimisták reakciós kultúrkritikájának a demokrácia s a szocializmus ellen irányuló, modern változata.

Ezek az obszkurantista, primitív, a kapitalizmus között őrlődő s perspektíva nélküli ember félelme, az elmaradott parasztság lelkében élő szellemi sötétséget kifejező filozófiai áramlatok voltak jók arra, hogy a vaszgárdista mozgalom vallásos-misztikus külsőségeit megalapozzák. A gárdisták megbeszélései mindig istentisztelettel kezdődtek, összejöveteleiken a halottak szellemét idézték, akiket a gárdisták példaképüknek tekintettek, mivel halálukkal az ő vérük is a légionárius Románia földjének kötőanyagává válik.

E sajátos vonások mellett a román fasizmusnak természetesen megvoltak a más országok szélsőjobboldali mozgalmaihoz hasonló vonásai is. Ilyen például a kommunista-ellenesség, az antiszemitizmus, a nemzetiségek gyűlölete (a magyarok ellen Szent-Bertalan éjszakát helyeztek kilátásba), a hitleri Németország iránti feltétlen hódolat, és — mint látni fogjuk — a szabadljára engedett Vaszgárda és a román fináncnöke konfliktusai éppen ezeken a területeken fognak kiéleződni.

Mielőtt azonban e konfliktus okaira rátérnénk, feleljünk arra a kérdésre: hogyan váltotta be a Vaszgárda azokat a reményeket, amelyeket a mesebeli palack dugójának kihúzója a román fináncnöke szerepléséhez fűzött.

Legfontosabb feladatát elérte, 1933–1937 között gyengíteni tudta a munkásosztály és a parasztság pozícióit, a demokratikus erőket ideiglenesen defenzívába szorította, s így elősegítette a román fináncnökének a diktatórikus törekvéseit. Ebben szerepet játszott az a támogatás is, amelyben a Vaszgárda a fináncnöke képviselőitől részesült. Minden látszólagos ellentmondás és az időnkénti rendőri beavatkozás ellenére is a fináncnöke és a király támogatta a Vaszgárdát azzal, hogy szabad szervezkedési és agitációs lehetőséget biztosított neki, vezetői minden gyilkosságot büntetlenül megúsztak, elnézték terrorista akcióikat, gyülekezési szabadságot élveztek, s lapjaik szabadon megjelenhettek.

Az 1934 óta újra hatalmon levő liberális kormány hatalma, amely kormány feje, Gh. Tătărescu a fináncnöke érdekeit kifejező politikai frakció képviselője volt, tehát látszólag szilárd tömegbázison nyugodott.

Ez az állapot azonban nem lehetett örökérvényű. Már csak azért sem, mivel a liberális kormány, éppen osztályjellegeből adódóan, csorbította az amúgyis elégtelen szabadságjogokat, bevezette a fizetések és a közfogyasztási cikkek utáni adót, a bérek,

a fizetések csökkentek, a kis parasztgazdaságok újra a megsemmisülés veszélyével küzdöttek.

Nyilvánvaló, hogy ezek a tények mély nyomokat hagytak a nacionalista mákonytól elbódított tömegek tudatában. Ezért, azzal a folyamattal együtt, amely a Vasgárda térnyerésére mutatott, egy olyan politikai rétegződés is megfigyelhető, amely az ellenzéki, demokratikus erők regenerálódását, bizonyos rétegek újbóli bekapcsolódását bizonyítja. A népi elégedetlenség újra tornyosuló hullámai nemcsak az új, harcos paraszti szervezet: az Ekés Front vagy a Magyar Dolgozók Országos Szövetségének a megalakulásában, a RKP kezdeményezte népfrontpolitika érlelődő elemeiben jutottak kifejezésre, hanem a parasztpárt tömegeinek átrétegződésében és ezek hangulati változásaiban. Az 1935–37 között nagy sztrájkharckokat viselő munkások s helyi falusi mozgalmakban résztvevő parasztok, jobb logális lehetőségek híján ugyanis ennek a pártnak a helyi szervezeit támogatták sok helyütt, és a monopoltőke diktatórikus törekvései miatt aggódó könnyűipari sőt nehézipari tőke bizonyos csoportjai is mögéje igyekeztek felzárkózni.

A párt vezetői azonban ahelyett, hogy számoltak volna a néptömegek tudatában érlelődő változásokkal, s elfogadták volna a RKP egységfrontra vonatkozó javaslatait, végtelen rövidlátásukkal és óvatos kétszínűségükkel végtére is a fináncőke s a Vasgárda kezére játszottak.

Azonban ennek ellenére is elmondható, hogy az ország politikai életében újra nagyfokú polarizáció ment végbe. A Vasgárda előretörése mellett a tömegek egy részének balratolódása is észrevehető.

A polarizáció az 1937 decemberében megtartott parlamenti választások eredményeiben is kifejezésre jutott. Ezen ugyanis a Vasgárda 473 378 szavazatot (16,5%) kapott, és az ország harmadik legerősebb pártjaként került ki a választásokból. A második legerősebb párt több mint félmillió szavazattal s 86 mandátummal a nemzeti parasztpárt volt, annak ellenére, hogy szavazóinak egy részét elveszítette éppen a Vasgárda javára, a legerősebb ipari centrumokban, az osztályharcos munkásság támogatásával új szavazatokat is kapott, ami azt bizonyította, hogy a munkásosztály, a parasztság s a városi közprétegek sorában új ellenzéki összefogás volt születésben. A legerősebb pártnak a kormányzó liberálisok bizonyultak 152 mandátummal, de ez az erő viszonylagos volt, mivel csak a szavazatok relatív s nem abszolút többségére támaszkodtak, és így kormányalakításra sem kaphattak megbízást.

Ebben a helyzetben a király — a mögötte álló fináncőke sugallatára — a legmeglepőbb megoldáshoz folyamodott. A szavazatok 9,1%-át megszerző nemzeti keresztény párt (ez Cuza Keresztény Ligájának és az erdélyi Goga pártjának összeolvadásából alakult) egyik vezetőjének, O. Goganak adott megbízást kormányalakításra.

A döntés azonban csak látszólag volt meglepő. A Vasgárdát nem juttathatták hatalomra, mert az általa „megszelídített” forradalom kétes értékű vállalkozás volt, és veszélyeztette volna a királyt támogató tőkés és pénzügyi csoportoknak a nyugati hatalmakhoz kapcsolódó külpolitikai s gazdasági érdekeit. (Codreanu kijelentette, hogy hatalomrajutását követő 48 órán belül Románia feltétel nélküli szövetségre lép Németországgal). A parasztpárt minden következetlensége ellenére is csak a polgári parlamentarizmus alapján tudott kormányozni, és semmilyen biztosítékot sem tudott nyújtani arra vonatkozóan, hogy a radikalizálódó néptömegeket meg tudja tartani ennek kereteiben. A liberális párttal szemben pedig, amely a fináncőke érdekeit fejezte ki, a parasztpárt körüli ellenzéki csoportosulás volt kialakulóban, és ez nemcsak népi rétegeket foglalt magában, hanem olyan tőkés körök is támogatták (könnyűipar stb.), amelyek félték a fináncőke monopolisztikus és diktatórikus törekvéseitől.

Ezért esett a választás Octavian Gogara, aki a király híve volt, és mint ilyen, garanciát nyújtott volna arra, hogy nem érinti a fináncőke pozícióit, és elég jobboldali-antiszemita politikus ahhoz, hogy a nacionalista hangulatot megpróbálja az alkotmányosság keretei között levezetni. Vagy ahogy az akkori bukaresti magyar követ, Bárdossy László megjegyezte: képesnek látszik arra, hogy a nyílt ellentétek felidézése nélkül fogja ki a szelet a Vasgárda vitorlájából.

Goga nagy lendülettel fog hozzá feladatának teljesítéséhez, de a kialakult politikai erőviszonyokat nem tudja megváltoztatni, s hiába oszlatja fel a király a még meg sem alakult parlamentet 1938. január 18-i dekrétumával, ahhoz, hogy a március 2-i választásokon Goga többséget szerezzen, a kísérlet-luftballon idő előtt kipukkan.

Goga még a választások előtt lemond, s a román fináncőke előtt újra felmerül a kérdés: hogyan tovább?

A válaszadás azt bizonyítja, hogy ütött a román polgári demokrácia végórája, a burzsoá osztályuralom eme formáját felváltja a burzsoázia nyílt, terrorista diktatúrája. A nyílt, terrorista diktatúra a legváltozatosabb formákban valósult meg, a sort a királyi

diktatúra nyitotta meg, ezt a légionárius állam követte, majd végül a katonai diktatúra következett.

II. Királyi diktatúra, légionárius állam és katonai diktatúra

A Goga lemondását követő helyzetben — amelyre a társadalmi állapotok labilitása volt jellemző — a döntő szót 1938. február 9-én a Pénzügyi és Nagyipari Egyesület székházában mondták ki a „milliárdosok villásreggelijén”, ahol megbízták Malaxát, a legnagyobb ipari vállalat tulajdonosát, közölte II. Károlyal: a résztvevők helyeslik a nyílt diktatúra bevezetését. A király — övé volt egyébként a Malaxa részvényeinek 30 — 35%-a — megfogadta a tanácsot, 1938. február 28-án feloszlatta a politikai pártokat, hatálytalanította az új választások megtartásáról szóló törvényt, szeptemberben megszüntette a Szaktanácsot és az osztályharcos szakszervezeteket (helyettük fasiszta típusú céheket szerveznek), s kinevezett egy új kormányt, amely a legszélesebb háborús státérium alapján kormányzott, és valójában csak a hadseregre támaszkodott.

A királyi diktatúra, amely a monopoltöke — elsősorban a fémkohászati s a vasiparban érdekelt — nagyburzsoázia legreakciósabb vezető köreinek hatalmát fejezte ki, hozzáfogott a háborús fegyverkezéshez, és igyekezett az ország külpolitikáját a Kelet-Európában mind nagyobb szerepet játszó Németország kivánságaihoz alakítani (1938 májusában exportjának 55%-a már ide irányult) anélkül azonban, hogy saját érdekeit s a nyugati hatalmakhoz fűződő kapcsolatait veszélyeztetné.

É külpolitikai vonalvezetéshez a királyi diktatúra igyekszik „egységes” belpolitikai közvéleményt biztosítani. Ennek érdekében szervezi meg a Nemzeti Újjászületés Frontját, ezt a jórészt az államapparátus tisztviselőiből álló szervezetet (a munkás és a demokratikus szervezetek betiltására a már említett rendelet vonatkozott), és harcba kezd az általa nagyranövesztett, de egyértelmű külpolitikai orientációja miatt már túl veszélyessé váló Vasgárda ellen is. A leszámolás azonban nem politikai síkon, hanem rendőri ügyként zajlik le érthető módon, hiszen a királyi diktatúra belpolitikai programja úgy szólna meg, hogy a Vasgárda elkövetéseivel. Házkutatást tartanak a Vasgárda helyiségeiben, a lefoglalt s nyilvánosságra hozott anyagokból kiderült, hogy az I. G. Farbenindustrie román képviselői több millió leivel támogatták a szervezetet, letartóztatják a vezetőséget. Codreanu 1938 májusában haditörvényszék elé állítják, 10 évi kényszermunkára ítélik, majd 1938 őszén „szökés közben” lelővik több társával együtt. Azok a vezetők, akiknek sikerült elkerülniük a letartóztatást, köztük Horia Sima, Codreanu helyettese, Németországba menekülnek.

A Vasgárda illegálisba vonul, és terrorista akciókkal próbál életjelt adni magáról, de nem sok eredménnyel, mivel időközben korábbi népszerűsége köddé válik, társadalmi bázisa összeszűkül, paraszt tömegei, látván, hogy „német emberek csinálják”, ott hagyják, és lassacskán olyan összehúzó szervezetevé válik, amely hatalomátvételének reményeit számára kedvező külpolitikai fordulathoz köti.

Ez a fordulat akkor következik be, amikor a királyi diktatúra több mint két éves politikájának a „gyümölcsei” megérlelődtek. A nagyméretű fegyverkezés következtében ugyanis romlott a dolgozó s középrétegek helyzete, amúgy sem túl széles s túl stabil belpolitikai támaszait a királyi diktatúra elveszti, s mikor a külpolitikai vonalvezetés az ország teljes elszigetelődését eredményezi, a királyi diktatúra ellentmondásai kendőzetlenül a felszínre vetődnek. Károly érzi a veszély közeledtét, és ezért igyekszik kiegyezni a Vasgárdával. 1940 áprilisában kiadja a légionáriusok amnesztiájára vonatkozó rendeletét, májusban hazahívja Horia Simát, a Nemzeti Újjászületés Frontját a vasgárdisták részvételével a Nemzet Pártjává alakítja át, Simát be akarja venni a kormányba, de az események elsodorják terveit.

A bécsi döntés hírére ugyanis olyan tömegtüntetések zajlanak le, amelyek alapján ingatják meg a királyi diktatúra rendszerét, minthogy nemcsak a döntőbíráskodásban részes államok ellen, hanem a döntést elfogadó román kormányzat ellen is irányultak. II. Károly, aki látta, hogy legmegbízhatóbbnak tartott támasza, a hadsereg is kieszik a kezéből, úgy próbál a helyzetet úrrá lenni, hogy szeptember 4-én a hadsereg erőskezű emberét, a vasgárdista barátságáról közismert Ion Antonescu tábornokot akarja kinevezni miniszterelnöknek. Antonescu azonban, akiről tudták, hogy régóta szemben áll a királlyal (a hadsereg úgy látta, hogy a „puritán” tábornok és a korrupt király néz farkasszemet, holott valójában Antonescu Károly nem egyértelmű külpolitikáját bírálta), most a hadsereg támogatásában hívva, diktátori hatalmat követelt a maga számára. II. Károly, hogy legalább a monarchiát megmentse, szeptember 5-én enged a nyomásnak, és kinevezi Antonescut államvezetőnek és miniszterelnöknek. Antonescu viszont, élve s teljhatalommal, még a 6-ra virradó hajnalban felfüggeszti a királyi diktatúra alkotmá-

nyát, lemondásra kényszeríti Károlyt, aki elmenekül az országból, és fia, Mihály, az új király leteszi Antonescu előtt az esküt. A német diplomácia, amely nem nézte jó szemmel a Romániában felszínre törő németellenes hangulatot, azt sugallja Antonescunak, hogy a népi elégedetlenséget a Vasgárda csatasorba állításával szerelje le. Az új államfőnek, minthogy Károly-ellenes platformján már korábban is kapcsolatban volt a Vasgárdával, nem esett nehezeére a kérés teljesítése. Szeptember 14-én megegyezés jön létre I. Antonescu és a Vasgárda között, és még aznap megjelenik Mihály király közleménye, amely bejelenti, hogy Románia olyan nemzeti-légionárius állammá alakul át, amelyben a Vasgárda az egyetlen megengedett politikai mozgalom. Így kerül Hitler akaratából és támogatásával hatalomra a Vasgárda.

Kiket képviselt a többségében vasgárdistákból megalakult új kormány? Antonescu révén a hadsereget és a fegyverkezésben érdekelt finánciókét, amely elfordult régi kedvencétől, Károlytól, hogy Antonescu segítségével megtartsa régi hatalmát. A Vasgárda révén viszont csak egy bosszútól lihegő, tollasodni vágyó terrorista szervezet, amely mögött csupán deklasszált kispolgárok, elvakult nacionalista diákok és lumpenproletárok állottak.

Az összetétel kettőssége a politikai élet felszínén egyelőre nem nyilvánult meg. Külpolitikai kérdésekben a kormányt teljes egyöntetűség jellemezte, és ez mutatkozott meg a német csapatok behívásában, a német-román gazdasági egyezmény aláírásában, a szovjetellenes háromhatalmi egyezményhez való csatlakozásban, egyszóval a német érdekek feltétel nélküli kiszolgálásában.

A belpolitikai kérdésekben viszont csakhamar kiderült, hogy az egyetértés nagyon is kőtes értékű. Ion Antonescu kezdetben azt még elnézte, hogy a Vasgárda irtóhadjárata kezdett ellenfelei ellen, és többszáz embert meggyilkolt, a Vasgárda soha nem látott kegyetlenséggel megnyilvánuló és kisebbségellenes atrocitásai ellen sem emelt szót, de később az már komoly mértékben aggasztani kezdte, hogy a gyilkosságok, terrorista akciók, lopások, rablások következtében beálló anarchikus állapotok állandósulni kezdtek, s hova-tovább az egész belpolitikai és gazdasági élet stabilitását veszélyeztették. Mivel 1940. december 1-én a bukaresti német követ is figyelmeztette Ion Antonescut arra, hogy vessen véget a légionáriusok kilengéseinek, az összecsapás elkerülhetetlennek látszott.

Minthogy most már a németek szimpátiája elfordult a Vasgárdától — ebben az a felismerés játszott szerepet, hogy a vasgárdista uralom által teremtett labilis helyzet veszélyezteti Németország háborús felkészülését — és a román finánciók, felső klérus és a tisztikar is I. Antonescu mögött állt, az elkerülhetetlen összecsapás végső kimenetele sem volt kétséges. Az ellentétek 1941. január 20-án robbantak ki, amikor Antonescu egy német őrnagy elleni merénylet kapcsán, azzal, hogy nem volt tudomása arról, mi készül, felfüggeszti állásukból a vasgárdista belügyminisztert és a rendőreg főigazgatóját. A Vasgárda erre mozgósítja fegyveres szervezeteit, amelyek megszállják a rendőrség épületeit, és elbarrikádozzák magukat. A légionáriusok elfoglalják a miniszterelnökség épületét is. Miután a fővároshoz hasonlóan az ország egyéb városaiban is ért el a lázadás kezdeti eredményeket, Horia Sima úgy gondolta, diktálhatja a feltételeket. Ezért Antonescutól azt követeli, hogy a hadsereg egységeit vonja vissza a kaszárnyákba, s tiszta légionárius kormányt nevezzen ki. A Vasgárda azonban elszámította magát. Nem vette figyelembe a német külpolitika változásait, s nem tudott arról, hogy Ribbentrop, Hitler megbízásából, utasította a bukaresti német követet: adjon meg minden támogatást Antonescunak.

Bár a német csapatok a fővárosban nem avatkoztak be az események menetébe (vidéken annál inkább, így például Aradon és Temesváron, ahol ők szerelték le a fellázadt gárdistákat), a német álláspontot ismerő hadsereg 23-ra győztesen kerül ki az összecsapásból.

A lázadás leverése után Ion Antonescu megalakítja tábornokokból álló kormányát, február 15-i rendeletével feloszlatja a Vasgárdát. A légionárius állam megszűnt, felváltotta a féltékenység legújabb megjelenési formája: a katonai diktatúra.

A már tehát azzal, hogy az 1940 szeptember első napjaiban kirobant németellenes közhangulatot a „korrupció” rendszer hívei, a zsidók és a magyarok ellen vezette le, megtette kötelességét. A szovjetellenes rablőháborúhoz Németországnak a román hadseregre és olajra, az ország teljes gazdasági kapacitására volt szüksége. Ezt pedig a román finánciók érdekeit kifejező katonai diktatúra jobban és megbízhatóbban tudta szolgáltatni, mint a Vasgárda.

A Vasgárda ezért eltűnt a történelem süllyesztőjében, és ezentúl már csak akkor került szóba gyenge ütőkártyaként, ha a német diplomácia befolyásolni kívánta Ion Antonescut. Horia Sima azonban szánalmas árnyalak, mindazt, ami mozgalmában a román finánciók kedvére való volt, Ion Antonescu katonai diktatúrája sajátította ki.

Hogy nem bizonyult rossz tanítványnak, azt a szovjetellenes rablóbáborúhoz való csatlakozás, Németország teljes katonái, gazdasági és politikai kiszolgáltatása, a iasi-i pogromok, a Dnyeszteren túli „román tartomány”: Transznisztria lakóinak kíméletlen kifosztása elég szemléltetően igazolja.

A népi tömegek pedig, amelyek saját tapasztalataik alapján formálhattak véleményt a burzsoá osztályuralom különböző formáiról, eközben mind nagyobb számban sorakoztak fel azok mögött a pártok mögött, amelyek elszántan küzdöttek a román társadalom megújulásáért. Így érkezett el 1944. augusztus 23-a, a román nép RKP vezette fegyveres felkelésének napja, amely megnyitotta a szocialista társadalom útjára vezető népi demokratikus átalakulás korszakát.

Irodalom

A kérdéscsoportra vonatkozó összefüggő munka ez ideig nem született. Ezért tematikai csoportosításban utalunk azokra a legfontosabb munkákra, amelyek a kérdés részletesebb tanulmányozására alapul szolgálhatnak.

Az *elméleti-történeti* kérdések megértéséhez: *G. M. Dimitrov* : Harc az egységfrontért a fasizmus és a háború ellen (Válogatott beszédek és cikkek, Bpest. 1952); *Gh. Gheorghiu Dej* : A Központi Bizottság politikai beszámolója a Román Kommunista Párt Országos Konferenciáján (Cikkek és beszédek, București. 1955); Leckék a R[omán] M[unkás] P[árt] történetét tanulmányozók részére (București. 1960); Documente din Istoria Partidului Comunist din România (București. 1951); *Lukács György* : A polgári filozófia válsága (Bpest. 1947); *Șt. Zeletin* : Neoliberalizmul (București. 1927); *V. Madgeru* : Evoluția economică românească című művek nyújtottak segítséget.

A román fasizmus *szellemi előzményei*-hez haszonnal forgatható: *Gáll Ernő* : A romániai polgári szociológia. Kritikai tanulmányok (București. 1958); *N. Iorga* : Istoria Literaturii Române critică (II. köt.); *A. C. Cuza* : Indrumări de politica externă; *Ion Enache* : Contribuții la critica poporanismului (București. 1961); *D. Micu* : Poporanismul și Viața Românească (București. 1961); *N. Bagdasar* : Istoria filozofiei moderne (V. köt.); *V. Madgeru* : Doctrina țărănistă a Doctrinelor partidelor politice c. kötetben (București. 1924); *E. Ene* : Spre statul țărănesc (București. 1932); *C. Rădulescu-Motru* : „Romînismul” Catechismul unui noi spiritualități (București. 1935) című munkája.

A román fasizmus *szellemi képletét* tárgyaló gazdag irodalomból csak az alábbiakra utalunk: *Neller M.* : Vasgárda elméletei (Magyar Szemle, 1937. nov.); *Makkai L.* : Lucian Blaga (Erdélyi Helikon, 1935); *Emil Cioran* : Schimbarea la față a României (București. 1941); *Uő.* : Pe culmile disperării; *E. Bernuca* : Etica suferinței (Rînduiala III. k. 1. füzet); *N. Crainic* : Puncte cardinale în haos (București. 1938); *Uő.* : Ortodoxie și etnografie (București. é. n.); *Nic. Rosu* : Dialectica naționalismului (București. 1936); *Tr. Brăileanu* : Teoria comunității omenești (București. 1941).

A Vasgárda felfogására és a *nemzetiségi kérdésben* az Axa 1933. jún. 15., okt. 15. és a România Creștina 1935. aug. 15-i számai tartalmaznak érdekes adatokat.

A *Vasgárda történetéhez* felhasználható: *Erdélyi G.* : A Vasgárda története (Magyar Szemle, 1937. nov.); *C. Zelea-Codreanu* : Pentru legionari (1937); Procesul marii trădări naționale (București. 1946); *Juhász I.* : Az új értelmű román nacionalizmus (Hitel, 1937. 4. sz.) és *N. Crainic* önkritikus cikksorozata a Contemporanul 1962. jún. 1-i s 15-i számaiban.

A *királyi diktatúra, legionárius állam és katonai diktatúra* megértéséhez számításba jöhet: *M. Antonescu* : In serviciul țării. I. köt. (București. 1942), Pe marginea prăpastiei. 21–23 Ianuarie 1949. I.–II. köt. (București 1942); *A. Hillgruber* : Hitler, König Karol und Marschall Antonescu (Wiesbaden. 1954); *I. Antonescu* : Către români... Chemări-cuvîntări-documente (București. 1942), *Uő.* : Temelia statului național-legionar. 6. Sept. 1940–6. Oct. 1940 (București. 1940); *Kada B.* : A német szellem útja Romániában (Magyar Szemle, 1943. nov.); *V. Topalu* : Din lupta PCR pentru apărarea intereselor fundamentale ale moselor populare în perioade dictaturii regale (Studii, 1961. 2. sz.); *Remetei Balázs G.* : Románia útja — A Vasgárda fejlődése (Külgügyi Szemle, 1941. jan.); *Bédi I.* : Románia bel- s külpolitikája 1940. szept. 10-től 1941. dec. 31-ig (Kisebbségi Körlevél, 1942. máj.) és *Bedecsi A.* : A Vasgárda felszámolása (Magyar Szemle, 1938. szept.).